

Objavljeno 1998. godine u zborniku Privatizacija i modernizacija /ur. I. Rogić i Z. Zeman/. Zagreb: Institut društvenih znanosti I. Pilar.

Aleksandar Štulhofer

Filozofski fakultet u Zagrebu

KRIVUDAVA STAZA HRVATSKE PRIVATIZACIJE

UVOD

Gospodarska dimenzija tranzicije uobičajeno se definira kao prijelaz iz manje djelotvornog (i nestabilnijeg) u djelotvorniji sustav (Rohatinski i Santini, 1994:4)¹ promjenom “načina alokacije i distribucije resursa” (Nee, 1989). Kako nam i “metoda” vlastite kože pokazuje, taj put iz (u manjoj ili većoj mjeri) centraliziranog i politički dirigitiranog u decentralizirano, tržišno gospodarstvo uključuje niz krupnih poteškoća. Uz goleme socijalne troškove² i odgovarajući *tranzicijski šok*, procesi gospodarske tranzicije podrazumijevaju sveobuhvatnu institucionalnu transformaciju (Fligstein, 1996). Uspješna tranzicija pretpostavlja novu *vlasničku, formalnoinstitucionalnu* i *regulatornu* strukturu (Franičević, 1997)³.

Prva od njih, ima golemu sociopsihološku važnost. *Proces privatizacije*, težišna točka nove vlasničke strukture⁴, zapravo je “ponovno uvođenje institucije vlasništva” u postkomunistička društva (Frydman & Rapaczynski, 1994:10). Akteri su, drugim riječima, “preseljeni” u sustav u kojem se gospodarske transakcije odvijaju u prostoru maksimizacije interesa, gdje su i uspjesi i promašaji individualizirani. Za pretpostaviti

¹ Pod povećanjem djelotvornosti sustava, Frydman i Rapaczynski (1994:13) podrazumijevaju *unapređenje kontrole poslovanja*, iz čega slijedi sve ostalo (makroekonomske prednosti).

² Prema istraživanju *Sociokulturni aspekti tranzicije* (Ekonomski institut, Zagreb), samo 18 posto ispitanika smatra da je sadašnji životni standard viši od prijašnjeg.

³ Na razini *neformalnih* (simboličkih) institucija, procesi tranzicije podrazumijevaju i ideološku i društvenu reformu. Ova posljednja, čiji je tempo promjena bitno sporiji od mijena formalnih institucija (Feige, 1997), poglavito se odnosi na rekonstrukciju i akumulaciju sociokulturnog kapitala.

je, stoga, da sociokulturno naslijeđe može otežati i usporiti proces pretvorbe, i to na barem dva načina. Prvi se iskazuje u strategiji bivših elita koje, koristeći iskustvo te materijalne i informacijske prednosti svojih *poznaničkih mreža*, nastoje ili ograničiti doseg privatizacije ili se njome okoristiti, pri čemu ovo posljednje naglašava moralne probleme pretvorbe. Drugi način, djelovanje tzv. *kulturne inercije*⁵, naslijeđenih navika poput nepovjerenja u državne institucije i sklonosti zaobilaženju zakona (Feige, 1997), ima za posljedicu pritisak javnosti na oblikovatelje i nositelje institucionalne promjene. Neki se procesi, stoga, usporavaju, a nerijetko i odgađaju u ime “socijalnog mira”.

Temeljni je zadatak ovoga rada pružiti barem djelomičan odgovor na dva povezana pitanja: /1/ *kakva je dominantna slika dosadašnjeg tijeka pretvorbe (osobito privatizacije) u Hrvatskoj; /2/ u kojoj je mjeri ona uvjetovana djelovanjem kulturne inercije*. Dok prvo pitanje traži posve deskriptivan odgovor, drugo zahtijeva analizu koja će, prvo, odvojiti elemente *sociokulturnog naslijeđa* od *reakcije na postojeće stanje*⁶, a zatim izmjeriti njihovo *odvojeno* djelovanje na percepciju privatizacije. Empirijski podaci koje u nastavku koristim prikupljeni su krajem 1996. godine na reprezentativnom uzorku punoljetnih građana Hrvatske⁷, u sklopu istraživačkog projekta *Sociokulturni aspekti tranzicije u Hrvatskoj (Ekonomski institut, Zagreb)*, u čijoj je izradi sudjelovao i autor ovoga teksta.

⁴ U bivšem je sustavu, doduše, vlasnička struktura bila tek uvjetan pojam.

⁵ ...koja se iskazuje u sklonosti državnom paternalizmu i kolektivizmu (imperativ egalitarne distribucije). Za empirijsku provjeru usp. Štulhofer i Karajić (1997), a za sažet teorijski prikaz Lewis. Webley & Furnham (1994:Ch.XI).

⁶ Pod *reakcijom na postojeće stanje* podrazumijevam kolektivne stavove koji su formirani izravnim djelovanjem nove stvarnosti, a ne inducirani naslijeđenim vrijednostima. Premda se, teorijski gledano, većina kolektivnih reakcija može povezati s naslijeđenim vrijednostima, u ovom je kontekstu analitičko razlikovanje vrlo važno. Između ostalog i iz praktičnih razloga: političko svaljivanje krivice na “loše, naslijeđene navike” može biti tek izgovor za počinjene propuste u dizajnu i provedbi promjena. Realističnost predloženog razlikovanja podupire činjenica da ljudi nerijetko hvale određena postignuća (primjerice, politička) usprkos tome što “nisu po njihovom ukusu”.

⁷ Uzorak je konstruiran kao dvoetafni probabilistički uzorak, pri čemu je Hrvatska podijeljena na šest, zemljopisno, demografski i gospodarski specifičnih regija. Mjesta

1. PRIVATIZACIJA U TRANZICIJSKOM KONTEKSTU

Pretvorba nekadašnjeg društvenog/državnog vlasništva u istočnoj Europi jest golem poduhvat. Konkretno, u Hrvatskoj je trebalo promijeniti vlasništvo nad više od osamdeset posto ukupnog gospodarskog sustava (Čučković, 1997), a sličnu situaciju zatičemo i u drugim postkomunističkim zemljama (Kiss, 1993). Povrh samog obujma posla, procese pretvorbe početkom devedesetih godina obilježavaju i izrazito nepovoljni strukturalni uvjeti⁸. U takvoj situaciji, *paradoks države*, koja bi trebala provesti vlastito razvlašćivanje, nerijetko je gotovo groteskno naglašen. Taksativno gledano, nove su vlasti istaknule četiri glavna cilja privatizacije (Kalogjera, 1993):

(A) Omogućiti prijelaz iz dirigiranog u tržišno gospodarstvo; promjenom vlasničke strukture razviti financijsko tržište i tržište kapitala te tako povećati efikasnost ne samo na mikro već i na makro razini;

(B) Stvoriti novu upravljačku strukturu; omogućiti *gospodarsku mikro revoluciju*, to jest omogućiti širenje poduzetničkog duha (*the spirit of capitalism*);

(C) Prodajom dionica osigurati sredstva za saniranje i restrukturiranje poduzeća (dokapitalizacija) te povećati prihode državnog proračuna;

(D) Izgraditi gospodarske temelje stabilnog demokratskog društva, prostora individualnih sloboda i vladavine prava.

Danas, pet do šest godina nakon iniciranja procesa pretvorbe, udaljenost je između načela i stvarnosti lako zamjetna. Osim doista impresivnog širenja poduzetničke motivacije, proklamirani su ciljevi privatizacije ostvareni tek u manjoj mjeri. Dosadašnja iskustva postkomunističke privatizacije⁹ najplastičnije se, čini se, mogu iskazati razmatranjem u odnosu prema *temeljnim principima privatizacije* (Frydman i Rapaczynski, 1994:14-5).

anketiranja unutar regija dobivena su slučajnim izborom bez povrata, unutar kojeg je vjerojatnost izbora lokacije bila proporcionalna broju stanovnika u tom mjestu.

⁸ Uz zajedničke prepreke - kao što su institucionalni vakuum, slabo razvijeno tržište, osiromašena populacija itd. - za Hrvatsku je dodatan problem bilo ratno stanje.

⁹ Za pregled srednje- i istočnoeuropskih "modela" privatizacije usp. Čučković (1994) i Kiss (1993).

Brzina procesa. U svim tranzicijskim zemljama koje su, za razliku od bivše Češke-i-Slovačke¹⁰, privatizaciju utemeljile na *principu prodaje*, proces se bitno usporio čim je završena privatizacija manjih poduzeća (Kalogjera, 1993). Proces privatizacije velikih poduzeća ide vrlo sporo ostavljajući ih u rukama države, kako zbog nedostatka sredstava (domaći poduzetnici) tako i zbog pomanjkanja interesa (strani poduzetnici). Usporavanje procesa privatizacije dodatno potiče nezadovoljstvo javnosti (rast nepovjerenja u državne organe), ali i otvara nove mogućnosti za zloupotrebu i nepropisno djelovanje, kao što je, primjerice, korupcija i toleriranje zaobilaženja zakona.

Društvena prihvatljivost. Inicijalni konsenzus oko nužnosti privatizacije i entuzijizam s kojim je proces otpočeo ubrzo su zamijenjeni raširenim nezadovoljstvom i svakodnevnim ciničnim komentarima. U gotovo svim tranzicijskim zemljama, dosadašnji je tijek privatizacije narušio dva principa: društvenu pravednost i društvenu moralnost. Prvo, pretvorba je zanemarila *moralne titulare* "socijalističkih dobara"¹¹ - bivše vlasnike (nacionalizirane imovine), zaposlene i porezne obveznike općenito - omogućivši relativno maloj skupini ljudi, naslijeđenom menadžerskom sloju (Rona-Tas, 1994) ili/i osobama s prihodom nepoznatog podrijetla, "veliko preuzimanje". No, možda i više od kršenja načela pravednosti, na današnji je cinizam utjecala percepcija *pseudoprivatizacije* (Kiss, 1993:25), to jest političkih opstrukcija (*podržavljenje* umjesto privatizacije), protuzakonitih pritisaka ili favoriziranja te korupcionaških i nepotističkih afera.

Djelotvorna kontrola nad poslovanjem. Premda je promjena vlasničke strukture u većini (privatiziranih) poduzeća rezultirala bitno djelotvornijom kontrolom, njezin je doseg nedvojbeno smanjen i sužen djelovanjem pseudoprivatizacije. Također, čini se da nije zanemariv niti izbor *metode* privatizacije; prema nekim uvidima učinci kuponske privatizacije u Češkoj pokazuju da *investicijski fondovi*, koji su trebali riješiti poteškoću disperziranog vlasništva, nisu puno uspješniji vlasnik od države.

¹⁰ Striktno gledano, niti ondje program nije utemeljen na podjeli, jer su se **investicijski kuponi** (*voucher privatization*) prodavali po cijeni jednakoj trećini tadašnjeg prosječnog mjesečnog dohotka (Čučković, 1994:62).

¹¹ Izuzetak je bivša Češka-i-Slovačka, u kojoj je privatizacija bila popraćena pozitivnim reakcijama javnosti - usp. Čučković (1994).

Pristup inozemnog kapitala. Udio inozemnih ulagača u većini je tranzicijskih zemalja manji no što se očekivalo. (Otuda i problemi tzv. “velike” privatizacije.) Uz nerijetko nekonzekventne postupke vlasti, potencijalni su investitori najčešće obeshrabreni zakonskim ograničenjima i/ili nejasnoćama, čestim promjenama propisa, administrativnim preprekama, nedovoljnom državnom zaštitom od organiziranog kriminala te rizikom koji proizlazi iz političke ili geostrateške nestabilnosti.

2. PRIVATIZACIJA U HRVATSKOJ

Postkomunistička privatizacija odvija se, dakle, sporo i tegobno, sučeljujući političku monopolizaciju, gospodarsku efikasnost i društvenu pravdu. Premda Hrvatska dijeli većinu navedenih problema, oni su, do određene mjere, *i otežani i olakšani* iskustvom ratnih godina. S jedne strane, ratna je situacija omogućila *specifične poduzetničke poteze i visoku toleranciju (...) institucija na njihovo povezivanje s paralelnim tokovima mirnodopske ekonomije* (Franičević, 1997:296). Usporavanje rekonstrukcije pravnog sustava, osobito gospodarske legislative, i zaokupljenost izvršnih organa poslovima obrane doprinijeli su širenju nelegalnih transakcija¹². S druge strane, rat je poslužio kao djelotvorna racionalizacija, ublažavajući kritike i odgađajući rješenja.

Kao što je poznato, hrvatska je vlast usvojila prodajnu metodu privatizacije, zasnovanu na načelu *pojedinačnog slučaja (case by case)*. Proces je striktno centraliziran, a nadležnim je državnim institucijama¹³ dodijeljeno *ekstenzivno diskrecijsko pravo* (Bićanić, 1993). Sama zakonska osnova procesa privatizacije, usvojena 1991. godine kao *Zakon o pretvorbi*, mijenjana je ili dopunjavana čak šest puta (Čučković, 1997:263) - najobimnije 1993. i 1996. godine. No, usprkos nizu preinaka i amandmana, temeljna se načela privatizacije nisu mijenjala. Ne čudi, stoga, da ovlasti *Fonda* (usprkos kritikama) nisu smanjene, već su, naprotiv, povećane *predsjedničkom uredbom* iz 1993. godine.

¹² Dakako, efekti nisu bili isključivo negativni: “sive” su gospodarske aktivnosti smanjile socijalni pritisak izazvan naglim i drastičnim padom životnog standarda.

¹³ *Agencija za restrukturiranje i razvoj* i *Hrvatski fond za razvoj* ujedinjeni su početkom 1993. godine u *Hrvatski fond za privatizaciju* (Čučković, 1997).

Sociologijski gledano, začudna je činjenica da usvajanju programa privatizacije nije prethodila zamjetnija javna diskusija eksperata. Također, usprkos pokušajima iniciranim iz HNS-e i SDP-e te, nešto kasnije, Saveza samostalnih sindikata (Bićanić, 1993:428-9), izostao je i veći interes javnosti. Protivno onome što bi se iz toga moglo zaključiti, dobar dio domaćih ekonomista bio i ostalo prilično kritičan prema odabranom “modelu” - premda ne nužno iz istih razloga. Sažeto rečeno, prigovori hrvatskoj privatizaciji uključuju tri, djelomice i hijerarhijski povezane, razine:

1) Proceduralnu i institucionalnu dimenziju privatizacije obilježavaju nekonzistentnost, netransparentnost i preširoke ovlasti (monopolizacija odlučivanja) nadležnih službi (Bićanić, 1993; Čučković, 1997);

2) Gornji su nedostaci omogućili niz nepravilnosti (Franičević, 1997:299-301), zloupotreba položaja (Čučković, 1997:269), pa i korištenja privatizacije u političke a ne gospodarske ciljeve (Rohatinski i Santini, 1994; Bićanić, 1993)¹⁴; dobar dio “sive zone” hrvatske privatizacije, poput ozloglašanih menadžerskih kredita i životnih osiguranja direktora, izvire iz činjenice da je vlada preferirala otkup od strane bivših menadžera, pa i po cijenu “zaobilaženja” propisa (Bićanić, 1993);

3) Tako procesuirana privatizacija pokazala se ne samo gospodarski već i socijalno vrlo skupom (Rohatinski i Santini, 1994); u potonjem slučaju poglavito stoga jer se pošlo od pretpostavke da je *država vlasnik društvenog kapitala* (Kalogjera, 1993), pa su *moralni titulari* postali najvećim gubitnicima.

Dovršenje ove grube skice procesa privatizacije pretpostavlja sociopsihološko tumačenje njezine povijesne važnosti. Kao što Franičević (1997) lucidno opisuje, privatizacija predstavlja “jednokratnu životnu šansu”. Promjena vlasničke strukture stvara novu elitu, neovisnu o ideološkim mijenama, čija se moć prenosi i akumulira iz generacije u generaciju. Imajući u vidu da je privatizacija igra zauzimanja pozicije, to jest *jednokratna igra nultog zbroja*¹⁵ - teorija odlučivanja predviđa prevlast nekooperativnog ponašanja. No, nekooperativnost i spremnost na korištenje nelegalnih sredstava postaje problem tek kada država, kao nositelj procesa pretvorbe i

¹⁴ Od uspješnih i neuspješnih preuzimanja “prekriticnih” medija, do nagrađivanja političke lojalnosti dobro plaćenim mjestima u nadzornim odborima.

¹⁵ Dobitak jednog igrača podrazumijeva gubitak drugoga, bez mogućnosti revanša.

zaštitnik odgovarajućih pravila igre, nema mogućnosti ili volje kazniti prekršaje, ili je čak sama u to upletena¹⁶. Činjenica jest da je hrvatska vlast do sada iznimno rijetko reagirala (službenom istragom) na informacije o prekršiteljima kojima je tisak neko vrijeme bio preplavljen. Kada pak, pod rastućim pritiskom javnosti, pokrene djelomičnu reviziju privatizacije (prva polovina 1996. godine), zadovoljava se raskidanjem 1.5% sklopljenih ugovora, proglašeni nevažećim uglavnom zbog neotplaćivanja dionica od strane malih dioničara (Čučković, 1997).

3. DRUŠTVENA SLIKA PRIVATIZACIJE U HRVATSKOJ

Za ekonomsku sociologiju postkomunizma od primarne su važnosti empirijski uvidi u *društveni kontekst* tranzicijskih procesa. Kao što sam pokušao argumentirati u jednom drugom radu (Štulhofer i Karajić, 1997), razumijevanje se gospodarskih aktivnosti ne može odvojiti od razmatranja dominantne sociokulturne matrice. Kada je riječ o pretvorbi, gornje načelo upućuje na dva analitička zadatka: na razumijevanje *interesne pozadine* procesa odlučivanja te ispitivanje *vrijednosne pozadine* javne percepcije posljedica donesenih odluka. Razmatrajući dosadašnji tijek privatizacije očima ispitanika, ovaj se odjeljak bavi isključivo drugim zadatkom.

Krenimo od percepcije makro razine. *Tablica 1* prikazuje ocjenu trenutnog stanja hrvatskog gospodarstva; ispitanici su trebali procijeniti današnje u odnosu na nekadašnje stanje.

Tablica 1

EFIKASNOST HRVATSKOG GOSPODARSKOG SUSTAVA

veća prije		veća sada		
-2	1	0	1	2
8%	20%	43%	22%	7%

¹⁶ Dobar je primjer nedavna *žitna afera*, koja je - uz svu medijsku promociju iniciranu od strane vlade i vladajuće stranke (istražiteljevo ime i funkcija!) - završila zatvaranjem nekoliko skladištara!

Od ispitanika koji *razlikuju* sadašnju od nekadašnje gospodarske uspješnosti (57%), podjednak broj smatra da je ona veća sada, odnosno da je bila izraženija u prošlom režimu. Imamo li u vidu goleme društvene troškove tranzicije - pad životnog standarda, rast nezaposlenosti, sužavanje socijalnih privilegija itd. - rezultati nisu začuđujući. Svakako, činjenica da tek nešto više od četvrtine ispitanika drži sadašnje gospodarstvo *efikasnijim* od prijašnjeg, zahtijeva dodatnu analizu¹⁷. Jasniju sliku o čimbenicima koji utječu na gornju procjenu pruža regresijska analiza, čije nalaze prikazuje *tablica 2*.

Tablica 2 PREDIKTORI PROCJENE GOSPODARSKE EFIKASNOSTI
/R²=.29/

	<u>Beta</u>	<u>p<</u>
(P1) Percepcija porasta životnog standarda	--.26	.001
(P2) Ocjena procesa privatizacije ¹⁸	.19	.001
(P3) Povjerenje u vladu	.19	.001
(P4) Obrazovanje ispitanikove majke	.19	.001
(P5) Povjerenje u pravni sustav	.12	.05
(P6) Sklonost gospodarskom tradicionalizmu ¹⁹	.09	.05

Varijable u regresijskoj jednadžbi ukazuju na četiri vrste čimbenika koji utječu na ocjenu gospodarske efikasnosti. Prvi i najutjecajniji čimbenik jest tegobnost društvenih troškova *velike transformacije* (P1), a ostali obuhvaćaju ocjenu provedene privatizacije (P2), povjerenje u političku i institucionalnu pozadinu gospodarskih promjena (P3 i P5) te utjecaj sociokulturnog naslijeđa (P6). Nalaz prema kojem

¹⁷ Zanimljivo je da procjena *efikasnosti sadašnjeg gospodarskog sustava* nije povezana s temeljnim sociodemografskim varijablama (dob, spol, obrazovanje, mjesto stanovanja, prihodi).

¹⁸ *Percepcija privatizacije* jest kompozitna mjera (Cronbachov alpha=.71) sastavljena od četiri varijable koje ispituju mišljenje o dosadašnjem tijeku privatizacije u Hrvatskoj.

¹⁹ *Indeks gospodarske tradicionalnosti* obuhvaća pet varijabli (Alpha = .51) koje mjere sklonost državnom paternalizmu (kontrola cijena, zaštita radnih mjesta), stranačkoj kontroli nad ekonomijom i egalitarnoj distribuciji. Povezanost između *indeksa gospodarske tradicionalnosti* i *indeksa gospodarskog liberalizma* iznosi --.61 (p<.001). (Indeks gospodarskog liberalizma iskazuje sklonost sveobuhvatnoj privatizaciji i deregulaciji gospodarstva, kao i, općenito, individualnoj inicijativi.)

ocjena privatizacije značajno utječe na ocjenu gospodarske uspješnosti - negativnu ocjenu prati sklonost da se današnje gospodarstvo proglasi manje efikasnim od prijašnjeg - upućuje nas detaljnijem razmatranju kolektivne predodžbe procesa. *Tablica 3* prikazuje distribuciju odgovora na pitanja o učincima dosadašnjeg tijeka privatizacije u Hrvatskoj.

Tablica 3 PERCEPCIJA PRIVATIZACIJE

	DA	NE (%)	NE ZNAM
V1. Krajnji je učinak privatizacije produbljivanje jaza između bogatih i siromašnih	67	13	19
V2. Privatizacijom su se najviše okoristili ljudi iz stranke na vlasti	71	10	18
V3. Privatizacijom su najviše oštećeni radnici privatiziranih poduzeća	82	5	13
V4. Pretvorba je omogućila prelazak Hrvatske u moderno, tržišno i demokratsko društvo	28	35	37
V5. U Hrvatskoj je nekoliko obitelji na sumnjiv način stvorilo "poslovna carstva"	77	6	17
V6. Gotovo sva poduzeća valja privatizirati	41	24	34

Iz gornjih podataka proizlaze dvije bitne odlike društvene slike privatizacije. Prva se iskazuje u izrazito negativnim ocjenama koje ističu rast društvenih nejednakosti (izigranost *moralnih titulara*; V1, V3) i političke malverzacije (V2, V5) tijekom pretvorbe. Druga osobina jest izražena skepsa spram društvenih i gospodarskih doseg procesa privatizacije (V4), ali i razmjerno slabo izražena sklonost potpunoj privatizaciji (V5). Naglašavajući važnost već uočene predodžbe sustavnog kršenja ili "zaobilaženja" zakona, matrica korelacija ukazuje da je skepsa spram doseg privatizacije (V4) najsnažnije povezana sa isticanjem političkog oportunitizma vlasti (V2; $r=-.24$, $p<.001$). Sklonost, odnosno nesklonost potpunoj privatizaciji (V5) nije značajno povezana s ostalim varijablama, što upućuje na utjecaj općenitijih socioekonomskih vrijednosti ili koncepcija²⁰.

²⁰ Stav prema *potpunoj privatizaciji* nije povezan s gospodarskim tradicionalizmom, ali jest s liberalizmom - $r=.54$, $p<.001$.

Protivno očekivanju, dob i veličina prihoda nisu povezani s ocjenom procesa privatizacije²¹, no obrazovanje ispitanika/ispitanice jest - i to negativno ($p < .05$). Obrnuto proporcionalni odnos između stupnja obrazovanosti i ocjene privatizacije posljedica je informiranosti ili, preciznije, *načina informiranja*. Kontroliramo li, naime, ispitanikovo praćenje dnevnog tiska, povezanost među gornjim varijablama nestaje.

Daljnja je analiza obuhvatila čimbenike ocrtane percepcije procesa privatizacije. Rezultati, prikazani u *tablici 4*, sugeriraju bitno snažniji utjecaj tzv. *reakcije na postojeće stanje* (P1, P4 i većim dijelom P2) od djelovanja *sociokulturnog naslijeđa*. Jednostavnije rečeno, nezadovoljstvo privatizacijom više je, čini se, izazvano procjenom nedavnih zbivanja nego naslijeđenim animozitetom prema tržišnoj nesigurnosti, natjecanju i bogaćenju kao izvorima društvenih nepravdi.

Tablica 4 PREDIKTORI OCJENE PRIVATIZACIJE U HRVATSKOJ

/R²=.29/

	<u>Beta</u>	<u>p</u> ≤
(P1) Procjena raširenosti korupcije	.32	.001
(P2) Ocjena efikasnosti sadašnjeg gospodarskog sustava u odnosu na prijašnji	--.20	.001
(P3) Karakterizacija poduzetnika	--.17	.001
(P4) "Državom se rukovodi u korist pojedinačnih, a ne zajedničkih interesa"	.12	.01

Gornja analiza jasno pokazuje kako je društvena predodžba o tipičnom hrvatskom poduzetniku, pripadniku nove gospodarske elite, integralan dio percepcije privatizacije. Što je predodžba pozitivnija, veća je i ocjena dosadašnjeg tijeka procesa. U *tablici 5* prikazana je rang lista ponuđenih (pozitivnih i negativnih) osobina tipičnog poduzetnika.

Tablica 5 DOMINANTNA SLIKA HRVATSKOG PODUZETNIKA

²¹ Utjecaj *kulturne inercije* indicira negativna povezanost između dobi i ocjene

	-2	-1	0	1	2	
						<i>Prosječna ocjena</i>
Političke veze	*****					(1)
Iskorištavanje drugih	*****					(0.7)
Nepoštenje	*****					(0.5)
Radišnost	*****					(0.3)
Inteligencija	*****					(0.2)
Unapređivanje gospodarstva	*****					(-0.9)

Dominantna je predodžba izrazito nepovoljna. Tri negativne osobine nalaze se na vrhu, a najvažnija pozitivna osobina (“unapređivanje gospodarstva”) na samom dnu, s prosječnom ocjenom koja sugerira da tu osobinu, barem trenutno, tipični hrvatski poduzetnik ne posjeduje²². Podijelimo li ispitanike u tri velike dobne skupine (1. - do 29 godina; 2. - 30-50 godina; 3. - više od 50 godina), ispitanici u najstarijoj skupini imaju manje nepovoljno mišljenje o hrvatskim poduzetnicima od ostalih (F=11.1, p<.001).

U drugom je odjeljku bilo riječi o univerzalnosti tranzicijskih tegoba. Ako je ta teza točna, slika poduzetnika u Hrvatskoj neće se bitno razlikovati od one u drugim postkomunističkim zemljama. Istraživanje koje navode Lewis, Webley i Furnham (1994:272) omogućuje upravo takvu usporedbu, doduše samo sa Bugarskom i bivšom Češkom-i-Slovačkom (usp. *tablicu 6*).

Tablica 6 KOMPARATIVNA SLIKA TIPIČNOG PODUZETNIKA

(% DA)	Bugarska	Češka-i-Slovačka	Hrvatska
Inteligencija	40	63	38
Radišnost	35	55	42
Unapređivanje gospodarstva	30	55	28
	<i>/prosjeck/</i> 35	58	36

procesa privatizacije.

²² Samo 28% ispitanika u reprezentativnom uzorku smatra da hrvatski poduzetnici doista razvijaju gospodarstvo.

Političke veze	79	71	69
Nepoštenje	77	57	47
Iskorištavanje drugih	85	66	57
	<u>/prosjeck/ 80</u>	<u>65</u>	<u>58</u>

Kada je riječ o pozitivnim osobinama, Hrvatska je sličnija Bugarskoj no Češkoj-i-Slovačkoj, što je, vrlo vjerojatno, posljedica bitno različitog modela privatizacije u potonjoj. Kada je, pak, riječ o negativnim osobinama, procjene su hrvatskih ispitanika blaže od drugih²³. No, bez obzira na razlike²⁴, činjenica da su u sve tri zemlje negativne osobine bitno izraženije od pozitivnih, potvrđuje tezu o zajedničkim društvenim obilježjima zajednica u tranziciji.

Tumačenje negativne slike hrvatskog poduzetnika omogućuju rezultati regresijske analize prikazani u *tablici 7*. Slično ranijim nalazima, čini se da je i u slučaju karakterizacije tipičnog poduzetnika na djelu svojevrsna reakcija na moralnopolitičke aspekte procedure gospodarskog preobražaja. Mišljenje o poduzetnicima odraz je, čini se, stava koje ispitanici imaju o *političkom dizajnu privatizacije*. Da informiranost - poglavito o nezakonitim postupcima - igra u tome važnu ulogu, sugerira sljedeći nalaz: što je ispitanik/ispitanica obrazovaniji/a i urbaniziraniji/a, njegova/njezina je procjena tipičnog poduzetnika *negativnija*.

Tablica 7 PREDIKTORI KARAKTERIZACIJE HRVATSKOG
 PODUZETNIKA

/R²=.31/

	<u>Beta</u>	<u>p<</u>
(P1) Povjerenje u vladu	.20	.001
(P2) Ocjena procesa privatizacije	.19	.001
(P3) Ocjena efikasnosti sadašnjeg gospodarskog sustava u odnosu na prijašnji	.16	.001
(P4) Ispitanikovo obrazovanje	--.15	.001

²³ Drugim riječima, ako je slika tipičnog poduzetnika u Hrvatskoj sve samo ne laskava, ima indicija da bi u drugim tranzicijskim zemljama mogla biti i gora.

²⁴ Koje su najmanje izražene u neizravnom razmatranju političkog klijentelizma.

(P5) Ocjena političkih aktivnosti u sredini u kojoj ispitanik živi (pošteno/nepošteno)	.14	.001
(P6) Veličina mjesta ispitanikova najdužeg boravka	--.09	.05
(P7) Ispitanikova dob	--.09	.05

Sažeto iskazano, prikazani rezultati istraživanja (provedenog krajem 1996. godine na reprezentativnom uzorku hrvatskih građana) ukazuju na razmjerno negativnu opću ocjenu dosadašnjeg tijeka privatizacije, a jednako tako i njezinog “proizvoda” - tipičnog poduzetnika. Premda takva predodžba nije hrvatska specifičnost²⁵, bilo bi pogrešno smatrati je posljedicom naslijeđenih “loših navika”, kao što se to često može čuti u političkom diskursu. Riječ je, naime, prije o nezavidnom ishodu društvene procjene pravednosti i legalnosti postupaka učinjenih u dosadašnjem tijeku gospodarskog preobražaja Hrvatske.

4. CINIZAM IZA VELA NEPRAVDE?

Kao što Arts, Hermkens i Van Wijck (1995:8) empirijski potvrđuju, građani postkomunističkih zemalja iskazuju bitno više nedoumica o tome što je pravedno, a što nije, nego ispitanici iz zapadnoeuropskih zemalja. Nejasnoće i poteškoće koje s koncepcijom pravednosti imaju društva u tranziciji potječu iz nerazrješive sučeljenosti želje za kapitalističkim životnim stilom i želje za (barem prividnom) jednakošću na koju su ljudi naučeni. U tom smislu, tranzicijsku zbilju odlikuje *kolektivna shizoidnost* izražena istodobnim prihvaćanjem tržišnih zakonitosti - u nadi da je životni standard Zapada na dohvat ruke - i žestokim protivljenjem društvenim nejednakostima koje su njihov sastavni dio.

Nesumnjivo, i sami su građani ubrzo postali svjesni neusuglasivosti vlastitih težnji. No, ta svijest nije dokrajčila tranzicijsku psihozu. Kao što je nekada partijski *Levijatan* bio nadležan za sve, nova je demokratska država trebala - prema sudu njezinih građana - pomiriti te nepomirljive prohtjeve. Ostavljajući po strani nerješivost nametnutog joj problema, država se ovoga puta našla u paradoksalnoj

²⁵ Za nepostojanje konsenzusa oko načina privatizacije u drugim postkomunističkim zemljama usp. Čučković (1994).

ulozi: trebala je ponajprije razvlastiti samu sebe. Dakako, u zemljama s niskim sociokulturnim kapitalom, naslijeđenim administrativnim aparatom i krhkim, tek djelomično reformiranim, pravnim sustavom, taj je paradoks rezultirao posve predvidljivim nizom malverzacija, zaobilaženja ili čak kršenja zakona, pri čemu su se nove političke i gospodarske elite²⁶ međusobno ispomagale prebacujući troškove tranzicije na sve siromašnije ostale. Imajući, također, u vidu da su - usporedno sa privatizacijom - tranzicijske države iskazale jasnu tendenciju povlačenja iz sustava socijalne skrbi (Kiss, 1993), ne začuđuje rastući animozitet prema tranzicijskoj državi i izraženo nepovjerenje u njezine institucije i službenike²⁷. Takvo stanje iscertavaju i podaci prezentirani u ovome radu.

U pozadini raširenog nezadovoljstva nalazimo *dvije dominantne predodžbe* vezane uz hrvatsku pretvorbu:

1. *Privatizacija je nepravedna i često nezakonita*; upravo su moralni titulari najviše oštećeni praksom kojom je, na često sumnjiv način, mali broj vlasti bliskih ljudi postao vlasnikom velikog dijela nekadašnje društvene imovine;
2. *Poduzetnici su*, logično slijedi iz prve točke, *u pravilu oportunisti* koji čine usluge onima iznad (političarima i državnim službenicima), a iskorištavaju one ispod sebe; političke su veze i beskrupuloznost, prema mišljenju naših ispitanika, najuočljivije osobine hrvatskih poduzetnika.

Premda izrazito snažno naglašena, opisana mješavina nezadovoljstva i nepovjerenja nije temeljni sociokulturni problem gospodarske tranzicije²⁸. Bitno je ozbiljnija poteškoća *status i dinamika sociokulturnog kapitala* (usp. Štulhofer, 1997). Dođe li,

²⁶ Nerijetko otjelovljene u istim osobama...

²⁷ Više od polovine naših ispitanika (52%) smatra da se “državom rukovodi u korist pojedinačnih, a ne zajedničkih interesa” (17% odgovara negativno, a 31% ih se ne izjašnjava). Na pitanje, “Koliko su, prema vašem mišljenju, mito i korupcija rasprostranjeni u našem društvu?”, dobivena je sljedeća distribucija odgovora: “rijetko koji službenik je upleten u to” - 3%, “manji broj...” - 21%, “većina...” - 47%, “ne mogu procijeniti” - 29% (za usporedive podatke iz 1995. godine vidi Štulhofer i Karajić, 1997). U vladu (43%) i pravni sustav (46%) povjerenje ima manje od polovine ispitanika, s time da je stupanj povjerenja pozitivno povezan sa starošću ispitanika.

²⁸ Razvidna *nerealističnost* određenih percepcija - usp. sliku tipičnog poduzetnika - ne umanjuje važnost nalaza; svakidašnje strategije aktera određuje ono što oni *drže* stvarnim, a ne tzv. *objektivna realnost*.

naime, do masovnog kopiranja onoga što se danas percipira kao nemoralna i, vrlo vjerojatno, nezakonita ali uspješna strategija djelovanja, postojeća će sociokulturna matrica - ionako deficitarna kada je riječ o povjerenju i kooperativnosti (Štulhofer i Karajić, 1997) - doživjeti daljnju eroziju. Usljeđujuća bi prevlast oportunitizma vrlo brzo postala snažnim generatorom gospodarske suboptimalnosti. U tom smislu, razmatranje privatizacije očima hrvatskih građana posao je vrijedan truda ne samo zbog toga jer takvih analiza do sada nismo imali²⁹ već i zbog toga jer nam tek razumijevanje *ocjene javnosti* pruža konačni razlog za promjenu društvene politike.

²⁹ Dosadašnja su istraživanja rađena poglavito na uzorcima menadžera (Pusić, 1992; Čučković, 1994; Čengić, 1997). Kada je, pak, riječ o teoriji te dobro informiranoj intuiciji i impresijama, Županovljeva (1995) analiza gospodarske tranzicije u Hrvatskoj ostaje najkompletnijim sociologijskim tumačenjem.

Literatura

Arts, W., Hermkens, P. & P. Van Wijck (1995). Anomie, Distributive Justice and Dissatisfaction with Material Well-Being in Eastern Europe. International Journal of Comparative Sociology 36 (1-2):1-15.

Bićanić, I. (1993). Privatization in Croatia. East European Politics and Societies 7 (3):422-39.

Čengić, D. (1997). Menadžeri i privatizacija. Zagreb: Alinea.

Čučković, N. /ur./ (1994). Makroekonomska reforma i politika privatizacije u Srednjoj i Istočnoj Europi. Zagreb: IRMO.

Čučković, N. (1997). Neslužbeno gospodarstvo i proces privatizacije. Financijska praksa 21 (1-2):259-76.

Feige, E. (1997). Underground Economies in Transitions. *Paper presented at the International Conference of the Importance of the Unofficial Economy in Economic Transition, Zagreb, May 16-17.*

Fligstein, N. (1996). The Economic Sociology of the Transitions from Socialism. American Journal of Sociology 101 (4):1074-81.

Franičević, V. (1997). Politička ekonomija neslužbenog gospodarstva - Država i regulacija. Financijska praksa 21 (1-2):295-314.

Frydman, R. & A. Rapaczynski (1994). Privatization in Eastern Europe: Is the State Withering Away? Budapest: Central European University Press.

Kalogjera, D. (1993). Privatizacija u stabilizaciji i razvoju hrvatskog gospodarstva. Društvena istraživanja 2 (3):51-86.

Kiss, Y. (1993). Paradoksi privatizacije u Istočnoj i Srednjoj Europi. Društvena istraživanja 2 (3):3-29.

Lewis, A., Webley, P. & A. Furnham (1994). The New Economic Mind. New York: Harvester Wheatsheaf.

Nee, V. (1989). A Theory of Market Transition: From Redistribution to Markets in State Socialism. American Sociological Review 54 (5):663-81.

Pusić, V. (1992). Vladaoci i upravljači. Zagreb: Novi Liber.

Rohatinski, Ž. i G. Santini (1994). Pretvorba: odakle dolazimo... kamo idemo? Zagreb: Rifin.

Rona-Tas, A. (1994). The First Shall be the Last? Entrepreneurship and Communist Cadres in the Transition from Socialism. American Journal of Sociology 100 (1)-40-69.

Štulhofer, A. (1997). Sociokulturni kapital i gospodarska tranzicija. Mimeo /Institut za primijenjena društvena istraživanja/.

Štulhofer, A. i N. Karajić (1997). Sociocultural Capital and Economic Development: The Case of Croatia. In: Enterprise in Transition. Vienna: DAAAM International; Split: Faculty of Economics.

Županov, J. (1995). Poslije potopa. Zagreb: Globus.